

WELTLER ILDIKÓ

ERDÉLY ÉS AZ UNITÁRIUS VALLÁS

Történelmi egyházakról szólva a jól ismert katolikus, református és evangélikus felekezet mellett Magyarországon kevesebb szó esik az unitáriusokról, holott a magyar történelemben nem kevés szerephez jutottak.

Az unitarianizmus (vagy unitarizmus) legfőbb jellemzője a szentháromsági Isten-kép elutasítása (antitrinitarizmus: Szentháromság-tagadás), vagyis hívei (az ókori arianizmushoz hasonlóan) Isten oszthatatlan egységét vallják. A Fiú és a Szentlélek szerintük tehát nem tekinthető istenségnek, s hasonlóképpen elvetnek olyan, a keresztény vallás más ágaiban fontos hittételeket is, mint az isteni kinyilatkoztatás, az eredendő bűn, a szűztől születés vagy az eleve elrendelés (predesztináció). Az unitárius gondolatrendszer hagyományosan nyitottan, személyes jelleggel közelíti meg a vallást, elutasítja a dogmákat, és az egyéni vallási szabadságot hangsúlyozza. Ez a felfogás történelmileg sok szállal kötődik az erdélyi nyitott vallási gondolkodáshoz, nem véletlen, hogy az unitarizmus éppen ott tudott széles körben kibontakozni és megmaradni.

Az újkori antitrinitárius irányzat megszületését a spanyol Szervét Mihály nevéhez és tevékenységéhez szokás kapcsolni. Sorsából kiviláglik, hogyan viszonyult az új nézetekhez a többi keresztény egyház: üldözéssel. A katolikusok egyenesen eretnekségnek bélyegezték a Szentháromság-tagadást, így Szervétet először az inkvizíció tartóztatta le, majd, miután Genfbe menekült, a protestánsok vetették fogságba. Szervét, számos hittársához hasonlóan, máglyán végezte, s az unitáriusok kelet felé, elsősorban Lengyelországba és Erdélybe menekültek.

Erdélyben a reformáció egyik magyar vezéregyéniségének, Dávid Ferencnek jutott a fő szerep az unitárius tanok elterjesztésében. Blandrata György olasz humanista, János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa és belső tanácsosa Szervét Szentháromság-tagadó eszméinek követője volt az, aki tevékenységéhez megnyerte Dávid Ferencet, Erdély akkori egyik legnevesebb teológusát és hitvitázóját.

A Kolozsváron született Dávid külföldön végezte tanulmányait, s Wittenbergben ismerte meg a reformáció eszméit. Erdélybe visszatérve nézetei fokozatosan tisztultak és radikalizálódtak. Kezdetben lutheránus, majd református püspök volt, később – egyebek mellett Blandrata hatására – fokozatosan antitrinitárius irányba tért. Iskolaigazgatóként is tevékenykedett Besztercén, majd Kolozsváron, később az első magyar protestáns főiskola rektora lett. Életrélejtárának „a tiszta jézusi kereszténység helyreállítását” vallotta. Első unitárius szellemű prédikációját 1566-ban mondta el a kolozsvári főtéri templom szószékhén, s még ugyanabban az évben az első gyulafehérvári hitvitán Isten egységének és háromságának kérdéséről vitázott. Elveihez és munkájához hathatós támogatót talált János Zsigmond fejedelem személyében, aki a reformáció terjesztésének segítésére Dávid Ferenc rendelkezésére bocsátotta a gyulafehérvári nyomdát.

Az erdélyi unitárius egyház születési évének hivatalosan 1568 tekinthető, amikor is a *tordai országgyűlés* – a világon először – törvénybe foglalta a lelkiismereti és vallásszabadságot. Ez a határozat példátlan volt a korabeli Európában, s lehetővé tette a gyülekezeteknek a szabad lelkiismeretváltást. Az addigi három elismert felekezet (katolikus, lutheránus, református) mellé bekerült az unitárius vallás, s ezzel megalakult és államilag elismert lett az erdélyi unitárius egyház.

Az új felekezet híveinek száma ettől kezdve rohamosan nőtt. Dávid Ferencnek egy utcasarkon egy kerek köre állva mondott beszéde hatására Kolozsvár lakosságának nagy része az unitárius vallás követője lett. Hamarosan Heltai Gáspár kolozsvári lutheránus prédikátort, író és bibliafordítót is munkatársai között tudhatta. Nem sokkal később Nagyváradon magyar nyelven tartottak hitvitát, hogy a nép is érthesse az elveket. Az eseményt követően mintegy háromezren csatlakoztak az unitáriusokhoz. Az elkövetkező évtizedekben számos külföldi szabadgondolkodó és Szentháromság-tagadó teológus talált menedéket a vallásszabadságot nyújtó Erdélyben.

A helyzet János Zsigmond halála után, amikor a katolikus Báthory fejedelmek teret engedtek az ellenreformációnak, rosszabbra fordult. Báthory István, Erdély új fejedelme a katolikus egyház restaurációjára törekedett, elvette az unitáriusoktól a gyulafehérvári nyomdát, majd 1571 szeptemberében cenzúrát vezetett be. Érvénybe léptette az úgynevezett innovációs törvényt, amely megtiltotta minden újabb vallási reformot. Utódja, Báthory Kristóf jezsuitákat hívott Erdélybe. Az 1579. évi gyulafehérvári országgyűlés az innovációs törvény megsértésével vádolta Dávid Ferencet, és mint hitújítót eltiltotta a prédikálástól. A súlyos beteg Dávid Ferencet Déva várába zárták, ahol négy és fél hónapi szenvedés után, 1579. november 7-én elhunyt.

Az unitáriusok szempontjából akkor javult újra a helyzet, amikor az 1605-ben megválasztott Bocskai István fejedelem kitiltotta Erdélyből a jezsuitákat, és visszaadta az unitáriusoknak elvett templomaikat és főiskolájukat.

A Habsburg-uralom újra átmeneti hanyatlást hozott a protestáns egyházakra, minden téren hátrányt szenvedtek a katolikusokkal szemben, és számos templomot veszítettek el. Erőszakos térítés kezdődött: egy-egy falu népességét, ha kellett, naponta háromszor is megszármolták, így végül estére az emberek többsége más vallásra tért.

A nehéz időknek II. József türelmi rendelete vetett véget 1781-ben, amely korlátozta az ellenreformáció önkényeskedését és a katolikus egyház egyeduralmát. A felekezetek közötti békét szolgáló rendelet korántsem teremtett ugyan egyenlő erőviszonyokat, ám kétségkívül mérsékelte a hátrányos megkülönböztetést. A XIX. század nagy fejleményeként 1848-ban az unitárius a törvényesen bevett vallások közé került.

Az erdélyi unitáriusok életében a következő nagy történelmi fordulópontra, sajnos, negatív értelemben, az 1920-as trianoni békediktátum lett, amely Erdélyt Romániának juttatta. A hívek zömének így kisebbségi sors jutott, s a nacionalista államhatalom részéről hamarosan kezdetét vette az erőszakos elrománosítás. Magyarország területén egyedül a budapesti egyházkör maradt, amely később Magyarországi Unitárius Egyház néven önállósult.

Az 1948 utáni kommunista időszak ateista propagandája erősen sújtotta az egyházakat, az államosítás idején számos birtokot és intézményt elvesztettek. Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc Romániában is éreztette hatását, ezért elrettentő példaként a lelkesek tekintélyes részét börtönre, kényszermunkára ítélték. A kommunista rendszerben az államvédelmi szervek a lelkesek közül is módszeresen szerveztek be együttműködőket.

A rendszerváltozás után végre a protestáns egyházak is újjászerveződhetnek. Romániában megkezdődött a kommunizmus előtti állapotok helyreállítása, az egyházi élet és oktatás újjászervezése, az elkobzott egyházi javak visszaszerzése, az oktatási intézmények újjáalapítása. 2010. november 22-én, negyvenkét év után az unitárius egyház egysége is helyreállt: az Erdélyi Unitárius Egyház újra egyesült a Magyarországi Unitárius Egyházzal. Neve Magyar Unitárius Egyház lett, központjának, a hagyományoknak megfelelően, Kolozsvárt választották.

Dávid Ferenc
egyházalapító
püspök szobra,
a Magyar Unitárius
Egyház 2019
augusztusában avatta
fel Kolozsváron.
Gergely Zoltán
szobrászművész
munkája

A belvárosi
unitárius
templom
Kolozsváron

A maros-
vásárhelyi
unitárius
templom

Dávid Ferenc a tordai
országgyűlésen, 1568,
Körösfi-Kriesch Aladár festménye

Mint láhattuk, Erdély és a unitárius vallás elválaszthatatlan egymástól. Az egyik első unitárius egyház létét nagyban segítette a terület vallási hagyatéka, amely előkészítette a talajt a reformáció új eszméinek. Az erdélyi vallási tolerancia teret engedett a legradikálisabb irányzatoknak is. Az önálló fejedelemség fennmaradásának érdekében fontos volt a belső rend és a felekezetek közötti béke megóvása. Az unitarizmus a törvényi védettséget kihasználva gyökeret vert az erdélyi társadalomban, leghűségesebb követői a magyar polgárságból kerültek ki. A XVI. század európai antitrinitárius közösségei közül, az ellenreformáció, majd a kommunista időszak elnyomása ellenére, egyedül az erdélyi unitárius egyház érte meg a XXI. századot.

Területi kiterjedését tekintve napjainkban már csak Székelyföldön találunk nagyobb unitárius területeket. A székelyföldi hívek nem láttak markáns különbséget a reformáció antitrinitárius és helvétii ága között, és ez példátlan felekezeti együttélést teremtett. Székelyföld elszigetelt helyzete, speciális térségi viszonyai és az ebből adódóan kisebb mértékű állami ellenőrzés nyomán e területen egységes protestáns egyházmegyéek alakultak ki.

Napjainkban a nyílt és leplezett fenyegetéseknek mindinkább kitett egyetemes kereszténységnek, bizony, világviszonylatban jelentene felbecsülhetetlen értéket a nyitott vallási gondolkodáson túl ez a példátlan, a másik fél meggyőződése és hite iránti türelem. ♦♦

Jókai Mór
1860–70
körüli

Művészeti folyóirat lévén, a Lyukasóra olvasói számára érdemes felemlíteni két kultúrtörténeti érdekességet: *Jókai Mór*; valamint *Bartók Béla* kapcsolatát az unitáriusokkal.

A kutatók szerint a budapesti unitáriusok anyaegyházzá alakulásának nehéz folyamatát (1876–1881) jelentősen segítette a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű író, *Jókai Mór* szimpátiája, illetve unitárius témájú regénye, az *Egy az Isten*. Jókai, és az őt mélyszélesen tisztelő, a magyar irodalom iránt rajongó brit külügyi titkár, az unitárius John Fretwell szerepét is érinthetjük itt az *Egy az Isten* angol fordításának kalandos történetével kapcsolatban. És beszélhetünk Jókainak a magyar unitáriusokhoz fűződő viszonyáról, valamint az *Egy az Isten* című regénynek a Magyar Unitárius Egyház történetében játszott szerepéről.

A *Fővárosi Lapok* 1875. november 3-án számolt be arról, hogy Jókai Mór még be sem fejezte *Az élet komédiásai* legújabb regényét, máris egy újat tervez, melyet a jövő évben fog kiadni. Címe lesz: *Egy az Isten!* – ebben az unitáriusok első vallási küzdelmeit fogja festeni. Négy nappal később Jókai saját napilapja, a *Hon* már azt állította, hogy a regény Torockón játszódik majd, és egyszerre fog megjelenni magyar, német, francia, angol, olasz, holland, dán, román és orosz nyelven. Nem sokkal később a *Hon* több mint százhusz folytatásban közölte Jókai új regényét. A nagy példányszámú napilapban megjelent rövid részletek által a budapesti közönség minden más forrásnál többet tudhatott meg az unitárius vallásról, annak hitelveiről, eszmerendszeréről. A regény első kiadása 1877-ben jelent meg.

Jókai Mór unitárius tárgyú regényének keletkezési körülményeiről, motivációjáról megoszlanak a vélemények. John Fretwell az *Egy az Isten* megszületését saját érdemének tekin-